

Karl Gustav Jung

PSIHOLOŠKI
TIPOVI

Sa nemačkog preveo
Dr Miloš N. Đurić

Beograd
2013.
DERETA

UVOD

Platon i Aristotel! To su ne samo dva sistema nego i tipovi dveju različitih ljudskih priroda, koje se od pamtiveka, pod svima kostimima, više ili manje neprijateljski odnose jedna prema drugoj. Naročito kroz ceo srednji vek, sve do današnjeg dana, tako se borilo, i ta borba je najbitniji sadržaj istorije hrišćanske crkve. Uvek je reč o Platonu i Aristotelu, iako pod drugim imenom. Sanjarske, mistične, platonske prirode otkrivaju iz ponora svoje duše hrišćanske ideje i simbole koji im odgovaraju. Praktične, sređivačke, aristotelske prirode grade od tih ideja čvrst sistem, dogmatiku i kult. Crkva obuhvata najzad i jednu i drugu prirodu; jedni se ušančavaju većinom u kleru a drugi u monaštvu, ali neprestano ratuju jedni sa drugima.

(H. Hajne, *Nemačka*, 1)

Prilikom svog praktičkog lekarskog rada s nervoznim pacijentima već sam odavno primetio da pored mnogih individualnih različnosti ljudske psihologije ima i *tipskih razlika*, i to sam naročito primetio najpre *dva tipa*, koja sam označio kao *introvertni* i *ekstravertni* tip.

Kad posmatramo tok ljudskog života, vidimo kako je sudbina jednog čoveka više uslovljena objektima njegovih interesa, dok je sudbina drugoga više uslovljena njegovom vlastitom unutrašnjošću, njegovim subjektom. Kako svi mi odstupamo malo više prema ovoj ili onoj strani, sasvim je prirodno što smo skloni da sve svaki put razumevamo u smislu svog vlastitog tipa.

Tu okolnost spominjem već ovde da bih, koliko god mogu, uklonio eventualne nesporazume. Razume se, ta okolnost znatno otežava pokušaj opšteg opisivanja tipova. Moram u čitaoca pretpostavljati veliku dobronamernost ako želim da me pravilno razume. Bilo bi relativno prosto kad bi svaki čitalac znao u koju kategoriju sam sebe ubraja. Ali je veoma često teško pronaći da li neko pripada ovom ili onom tipu; naročito onda kad je čovek sam u pitanju. Štaviše, kad je vlastita ličnost u pitanju, sud je izvanredno zamućen. Te subjektivne zamućenosti suda naročito su česte zato što je svakom izrazitom tipu imanentna naročita tendencija *ka kompenzaciji jednostranosti svoga tipa*, tendencija koja je biološki celishodna, jer teži da održi duševnu ravnotežu. Kompenzacijom nastaju sekundarni karakteri ili tipovi, koji daju veoma te-

šku sliku za odgonetanje, tako tešku da je čovek sam sklon da egzistenciju tipova uopšte porekne i da veruje samo još u individualne različnosti.

Te teškoće moram istaći da opravdam izvesnu osobenost svog docnijeg prikazivanja: moglo bi se, naime, činiti kao da bi najprostiji put bio taj da opišem dva konkretna slučaja i da ih raščlanjene stavim jedan pored drugoga. Ali svaki čovek ima oba mehanizma, kako ekstraversije tako i introversije, i samo relativno pretezanje jednog ili drugog čini tip. Otuda bi čovek već u jakoj meri morao retušovati da u sliku unese potreban reljef, što bi predstavljalo više ili manje dobronamernu prevaru. Osim toga, psihološka reakcija jednog čoveka jeste u tolikoj meri složena stvar da bi moja sposobnost prikazivanja jedva bila dovoljna da o tome dam apsolutno pravilnu sliku. Zato se moram nužno ograničiti na to da iznesem principe koje sam izdvojio iz obilja posmatranih pojedinačnih činjenica. Pri tom nije reč ni o kakvoj deductio a priori, kao što bi se moglo pričinjavati, nego o deduktivnom *prikazivanju* empirijski dobivenih uviđaja. Ti uviđaji, kao što se nadam, doprinose razbistravanju dileme, koja je dovela i još uvek vodi, ne samo u analitičkoj psihologiji nego i u drugim oblastima nauke, a naročito u ličnim uzajamnim vezama ljudi, do nesporazuma i razdvojenosti. Otuda se objašnjava zašto je egzistencija dvaju različnih tipova već odavno poznata činjenica, koja je u ovoj ili onoj formi, bilo poznavao čoveka bilo mudrovanju mislioca, pala u oči, ili se predstavila *Geteovoj* (Goethe) intuiciji, na primer, kao obuhvatni princip *sistole* i *dijastole*. Imena i pojmovi kojima su obuhvaćeni mehanizmi introversije i ekstraversije jesu veoma različni i svagda prilagođeni stanovištu individualnog posmatrača. Iako postoji različnost formulisanja, neprestano izbija zajednička crta u osnovnom shvatanju, naime kretanje interesa prema objektu u jednom slučaju, i kretanje interesa od objekta prema subjektu i njegovim vlastitim psihološkim događajima u drugom slučaju. U prvom slučaju objekat deluje kao magnet na tendencije subjekta, on ih privlači i uslovljava subjekat u velikoj meri; štaviše, on otuđuje subjekat od njega samoga i menja njegove kvalitete u smislu izjednačavanja sa objektom u tolikoj meri da bi se moglo misliti da je objekat od višeg, i u poslednjoj liniji od presudnog značaja za subjekat, i kao da je to donekle apsolutno određenje i naročit smisao života i sudbine da se subjekat sasvim predaje objektu. U drugom slučaju, naprotiv, subjekat jeste i ostaje središte svih interesa. Moglo bi se reći, čini se kao da u poslednjoj liniji sva životna energija traži subjekat i stoga svagda ometa da objekat zadobije ikakav premoćan uticaj. Čini se kao da energija ostavlja objekat, kao da je subjekat magnet koji hoće da objekat privuče sebi.

Nije lako prikazati to suprotno odnošenje prema objektu na lako razumljiv i jasan način, i velika je opasnost u tome što se može dospeti do sasvim paradoksnih formulisanja, koja više donose zabunu nego jasnoću. Introvertno stanovište moglo bi se uopšte označiti kao ono koje u svim okolnostima teži da subjekat i subjektivni psihološki događaj pretpostavi objektu i objektivnom događaju, ili bar da ih potvrdi prema objektu. Otuda taj stav da-

je subjektu višu vrednost negoli objektu. Prema tome, objekat stoji na nižem vrednosnom nivou, on ima sekundaran značaj; štaviše, on, kad se pruži prilika, stoji samo kao ovaploćenje jedne ideje, ali je pri tome ideja bitna stvar; ili je on predmet jednog osećanja, ali je pri tome osećajni doživljaj glavna stvar, a ne objekat u svojoj realnoj individualnosti. Ekstravertno stanovište, naprotiv, podvrgava subjekat objektu, pri čemu viša vrednost pripada objektu. Subjekat ima svagda sekundaran značaj; subjektivno doživljavanje pojavljuje se ponekad samo kao smetnja ili izlišan privesak objektivnih događaja. Jasno je da se psihologija koja proizlazi iz ta dva oprečna stanovišta mora raspasti u dva totalno različna orijentisanja. Jedno stanovište sve posmatra pod uglom svoga shvatanja, a drugo pod uglom objektivnog dešavanja.

Ti oprečni stavovi nisu, pre svega, ništa drugo nego oprečni mehanizmi: dijastolsko izlaženje i zahvatanje objekta i sistolsko koncentrisanje i otkidanje energije od zahvaćenih objekata. Svaki čovek ima dva mehanizma kao izraz svog prirodnog životnog ritma, koji *Gete* odista nije slučajno označio fiziološkim pojmovima srčane delatnosti. Ritmična izmena oba ta oblika psihičke delatnosti odgovarala bi normalnom toku života. Ali ne samo komplikovani spoljašnji uslovi pod kojima živimo nego i možda još komplikovaniji uslovi naše individualne psihičke dispozicije retko dopuštaju nimalo neometan tok psihičke životne delatnosti. Spoljašnje okolnosti i unutrašnja dispozicija idu veoma često naruku jednom mehanizmu, a ograničavaju ili ometaju drugi mehanizam. Otuda, prirodno, nastaje pretezanje jednog mehanizma. Ako to stanje ma na koji način postane hronično, onda otuda nastaje *tip*, naime habitualan stav u kome trajno prevladuje jedan mehanizam, a da, razume se, nikad ne može potpuno ugušiti drugi, jer on neuslovljeno pripada psihičkoj životnoj delatnosti. Zato nikad ne može nastati čist tip u tom smislu da on ima samo jedan mehanizam pri potpunoj atrofiji drugoga. Tipski stav znači uvek samo relativno pretezanje jednog mehanizma.

Konstatovanje introversije i ekstraversije dalo je u prvom redu mogućnosti da razlikujemo dve obimne grupe psiholoških jedinki. Ali to grupisanje toliko je površne i opšte prirode da baš ništa više ne dopušta nego takvu opštu razliku. Tačnije ispitivanje onih individualnih psihologija koje spadaju u jednu ili drugu grupu pokazuje odmah velike razlike između pojedinih jedinki koje ipak pripadaju istoj grupi. Zato moramo učiniti dalji korak da možemo označiti u čemu se sastoje razlike jedinki koje pripadaju jednoj određenoj grupi. Moje iskustvo pokazalo je da se, uopšte uzev, jedinke mogu razlikovati ne samo po universalnoj različnosti ekstraversije i introversije nego i po pojedinim psihološkim osnovnim funkcijama. Koliko, naime, ne samo spoljašnje prilike nego i unutrašnja dispozicija dovode do prevlađivanja ekstraversije ili introversije, toliko one idu naruku i prevlađivanju određene osnovne funkcije u jedinki. Osnovne funkcije, tj. funkcije koje se ne samo genuino nego i specijalno razlikuju od drugih funkcija, a koje je utvrdilo moje iskustvo, jesu *mišljenje, osećanje, oset i intuicija*. Prevlađuje li jedna od tih funkcija habitual-

no, onda nastaje tip koji odgovara. Otuda ja razlikujem misaon, osećajni, osetni, i intuitivan tip. *Svaki od ovih tipova može, osim toga, da bude introvertan ili ekstravertan*, već prema svom odnošenju prema objektu na način kako je gore ocrtano. Ovo ovde protumačeno razlikovanje nisam proveo u dvama prethodnim saopštenjima¹ o psihološkim tipovima, nego sam misaoni tip identifikovao s introvertnim, a osećajni tip s ekstravertnim. Ova zbrka se prema produbljenom obrađivanju problema pokazala kao neodrživa. Da otklonim nesporazume, molio bih čitaoca da pazi na razlikovanje koje je ovde provedeno. Da bih u tako komplikovanim stvarima obezbedio neuslovljeno potrebnu jasnoću, poslednju glavu knjige posvetio sam definiciji svojih psiholoških pojmova.

¹ Jung, *Contribution à l'étude des types psychologiques*. Arch. de Psychologie, I. XII, p. 289. Id.: *Psychological Types*. Collected Papers on Analytical Psychology. London, 1917, p. 287. Id.: *Psychologie der unbewussten Prozesse*. Zürich, II Auflage, 1918, p. 65.

I

PROBLEM TIPOVA U ANTIČKOJ I SREDNJOVEKOVNOJ ISTORIJI DUHA

1. KA PSIHLOGIJI U ANTICI. GNOSTIČARI. TERTULIJAN I ORIGEN

Uvek je, doduše, bilo psihologije, otkako postoji istorijski svet, ali objektivne psihologije ima tek odskora. Za nauku ranijeg vremena važi stav: subjektivna psihologija raste ukoliko objektivna nedostaje. Otuda su dela starih, doduše, puna psihologije, ali samo malo toga može se obeležiti kao objektivno-psihološko. To bi moglo biti uslovljeno osobenošću ljudskih veza u antici i srednjem veku. Antika je imala, ako se tako sme reći, gotovo isključivo biološko procenjivanje bližnjih, kao što to svuda izbija iz životnih navika i pravnih odnosa u starom veku. Srednji vek imao je, ukoliko je sud o vrednosti uopšte našao izraz, metafizičko procenjivanje bližnjih, koje je počelo mišlju o neizgubljivoj vrednosti ljudske duše. Ovo procenjivanje koje kompenzuje stanovište antike za ocenu lične vrednosti, koja jedina može biti osnova objektivne psihologije, isto je tako nepodesno kao i biološko procenjivanje. Nije, doduše, malen broj onih koji misle da se psihologija može pisati i *ex cathedra*. Danas su svakako mnogi uvereni da se objektivna psihologija ima oslanjati pre svega na posmatranje i iskustvo. Ova osnova bila bi idealna kad bi bila mogućna. Ali ideal i cilj nauke ne sastoje se u tome da pruže što tačniji opis činjenica – nauka ipak ne može konkurisati kinematografskim i fonografskim snimcima – nego ona ispunjava svoj cilj i svoju nameru samo u postavljanju zakona, koji nije ništa drugo nego skraćen izraz za različne i opet kao nekako jedinstveno shvaćene procese. Ovaj cilj posredstvom *razumevanja* izdiže se iznad onoga što se može samo iskusiti, i biće svagda, i pored opšte i dokazane važljivosti, plod subjektivne psihološke konstelacije ispitivačeve. U naučnom obrazovanju teorija i pojmova ima mnogo od lične slučajnosti. Postoji i psihološka lična jednačina, a ne samo psihofizička. Mi vidimo

boje, ali nikako ne vidimo dužine talasa. Ova dobro poznata činjenica ne sme se nigde uvažavati više nego u psihologiji. Dejstvovanje lične jednačine počinje već pri posmatranju. *Vidi se ono što se najbolje može videti iz sebe.* Tako se najpre vidi trun u oku brata svoga. Nema sumnje, trun je onde, ali balvan leži u vlastitom i – možda će donekle sprečiti akt viđenja. Ja ne verujem principu „čistog posmatranja“ u takozvanoj objektivnoj psihologiji, ma se ograničavala i na naočare hronoskopa, tahistoskopa i drugih „psiholoških“ aparata. Čovek se osigurava time i protiv suviše velikog iskorišćavanja psiholoških iskustvenih činjenica. Ali još mnogo više lična psihološka jednačina dolazi do važenja u prikazivanju ili saopštavanju onog što je posmatrano, a da i ne govorimo o shvatanju i apstrakciji iskustvenog materijala! Nigde se kao u psihologiji ne pojavljuje nužan osnovni zahtev da posmatrač i ispitivač bude adekvatan svom objektu, u tom smislu što može videti ne samo jedno nego i drugo. Zahtev da on *samo* objektivno vidi i ne treba isticati; jer to je nemoguće. Ako se ne vidi *suviše* subjektivno, čovek već može biti zadovoljan. Što se subjektivno posmatranje i shvatanje slaže s objektivnim činjenicama psihološkog objekta, to je za shvatanje dokaz samo utoliko ukoliko shvatanje nikako ne pretenduje da bude opšte, nego želi samo da važi za oblast objekta koja je uzeta u obzir. Utoliko balvan u vlastitom oku omogućuje baš nalaženje truna u bratovljevu oku. U tom slučaju balvan u vlastitom oku, kao što je rečeno, ne dokazuje da brat nema nikakva truna u oku. Ali sprečavanje viđenja lako bi moglo postati povod za opštu teoriju da su sve trunke balvani. Priznanje i uvažavanje subjektivne uslovljenosti saznanja uopšte, a naročito psiholoških saznanja, jeste osnovni uslov za naučno i pravično cenjenje jedne psihe različne od posmatranoga subjekta. Ovaj uslov samo je onda ispunjen kad je posmatrač dovoljno obavešten o obimu i vrsti svoje vlastite ličnosti. Ali on može biti dovoljno obavešten samo ako se u velikoj meri oslobodio izjednačivalačkih uticaja kolektivnih sudova i kolektivnih osećanja, i time dospao do jasnog razumevanja svoje vlastite individualnosti.

Ukoliko se dalje vraćamo u istoriju, utoliko više vidimo da ličnost iščezava pod koprenom kolektivnosti. I ako čak siđemo do primitivne psihologije, naći ćemo da onde uopšte ne može biti ni reči o pojmu jedinke. Mesto individualnosti nalazimo onde samo kolektivno odnošenje ili „*participation mystique*“ (*Levi-Bril – Lévy Bruhl*). Ali kolektivni stav ometa saznanje i uvažavanje jedne od subjekta različne psihologije, jer je kolektivno nastrojeni duh upravo nesposoban da drukčije misli i oseća negoli projicirajući. Ono što mi razumemo pod pojmom „jedinke“ jeste relativno mlada tekovina istorije ljudskog duha i kulture. Stoga nije nikakvo čudo što je ranije svemoćni kolektivni stav takoreći sasvim omeo objektivno psihološko uvažavanje individualnih diferencija, kao i uopšte svako naučno objektivisanje individualno-psiholoških procesa. Upravo zbog toga nedostatka u psihološkom mišljenju bilo je saznanje „psihologizovano“, tj. ispunjeno projiciranom psihologijom. Počeci filozofskog objašnjavanja sveta daju za to odlične primere. Naporedo s raz-

vitkom individualnosti i time uslovljenog psihološkog diferenciranja ljudi ide depsiologizacija objektivne nauke. Ova izlaganja možda će objasniti zašto izvori objektivne psihologije u materijalu koji nam je predat iz starog veka veoma oskudno teku. Razlikovanje četiri temperamenta, koje smo primili od starog veka, više gotovo i nije psihološko tipizovanje, jer temperamenti gotovo nisu ništa drugo nego psiho-fiziološke kompleksije. Ali odsustvo obaveštenja ne znači da o dejstvovanju suprotnosti koje su u pitanju nemamo nikakvih tragova u istoriji antičkog duha.

Tako je gnostička filosofija postavila tri tipa, koji možda odgovaraju trima psihološkim osnovnim funkcijama, *mišljenju, osećanju i osetu*. Mišljenju bi odgovarao pneumatičar, osećanju psihičar, osetu hiličar. Slabije uvažavanje psihičara odgovara duhu gnose, koja je prema hrišćanstvu uporno branila vrednost saznanja. Ali hrišćanska načela ljubavi i vere nisu bila sklona saznanju. Prema tome, u okviru hrišćanske sfere pneumatičar bi bio slabije cijenjen ukoliko bi se odlikovao samo posedovanjem gnose, saznanja.

Smemo misliti i na diferenciju tipova ako posmatramo dugu i ne bezopasnu borbu koju je crkva od prvih početaka vodila protiv gnosticizma. S obzirom na nesumnjivo pretežno praktički pravac prvog hrišćanstva, intelektualac je, ukoliko se sledujući svom borbenom nagonu nije izgubio u apologetske polemici, teško mogao da dođe do izražaja. „Regula fidei“ bila je suviše uska i nije dopuštala nikakvo samostalno kretanje. Osim toga, ona je oskudevala u sadržaju pozitivnog saznanja. Sadržavala je malo misli, koje su, doduše, praktički bile izvanredno dragocene, ali su sputavale mišljenje. Sacrificium intellectus mnogo teže je pogadao intelektualca nego osećajnog čoveka. Otuda je veoma pojmljivo što su pretežni saznajni sadržaji gnose, koji u svetlosti našeg današnjeg razvitka duha ne samo da nisu izgubili od svoje vrednosti nego su čak u znatnoj meri i dobili, morali za intelektualca u okviru crkve imati veoma veliku privlačnu snagu. Oni su za njega doista bili pravo iskušenje sveta. Naročito je *doketizam* zadavao posla crkvi svojim tvrdnjem da je Hrist imao samo prividno telo, i da su celo njegovo zemaljsko postojanje i patnja bili privid. U tome tvrđenju premoćno izbija napred čisto mislena strana nasuprot onome što je ljudski opipljivo. Borba sa gnosom pojavljuje nam se najjasnije u dvama likovima, koji su ne samo kao crkveni oci nego i kao ličnosti bili veoma znameniti. To su *Tertulijan* i *Origen*, slučajni savremenici s kraja II veka. O njima kaže *Šulc* (Schultz)¹: „Jedan organizam može da prima u se hranljivo gradivo gotovo bez ostatka i da ga asimiliše svojoj vlastitoj prirodi, a drugi ga opet isto tako gotovo bez ostatka izbacuje uz izraze žestoke odvratnosti. U takvoj suprotnosti držao se Origen na jednoj, a Tertulijan na drugoj strani. Njihova reakcija na gnosu ne obeležava samo oba karaktera i njihove poglede na svet, nego je i od osnovnog značaja za položaj gnose u duhovnom životu i u religioznim strujama onoga vremena.“

¹ *Dokumente der Gnosis*. Jena, 1910.

Tertulijan se rodio oko 160. god. u Kartagini. Bio je paganin, predan pohotljivom životu svoga grada sve do svoje trideset i pete godine života, kad je postao hrišćanin. Napisao je mnogobrojne spise, iz kojih očevitno izbija njegov karakter, koji nas naročito interesuje. Pre svega, jasna je njegova besprimerna plemenita revnost, njegova vatra, njegov strasni temperamenat i duboka intimnost njegova religioznog shvatanja. On je fanatičan i genijalno jednostran za ljubav saznanja istine, netrpeljiv, borbena priroda kojoj nema ravnane, nemilostiv borac, koji svoju pobjedu vidi samo u totalnom uništenju protivnika, njegov jezik je kao blistava sablja kojom zamahuje svirepa veština. On je tvorac crkvenog latinskog jezika, koji važi više od hiljadu godina. On kuje terminologiju mlade crkve. „Ako se on bio dohvatio kojeg gledišta, morao ga je, kao da ga šiba vojska pakla, provesti i do njegovih krajnjih konsekvencija, čak i onda ako pravo već odavno nije više stajalo na njegovoj strani i sav umni poredak ležao pred njim raskidan.“ Strasnost njegova mišljenja bila je tako neumitna da se on neprestano otuđivao upravo od onoga za šta je dao krv svoju. Prema tome, i njegova etika ima oporu oštrinu. On je naredivao da se mučeništvo traži, a ne da se beži od njega, nije dopuštao drugi brak i zahtevao je da osobe ženskoga roda prekrivaju lice. Gnosu, koja je baš strast mišljenja i saznavanja, pobijao je s fanatičnom bezobzirnošću, a s njom zajedno i od nje ne baš malo različnu filosofiju i nauku. Njemu se pripisuje veličanstvena ispovest: *Credo quia absurdum est* (Verujem jer je besmisleno). To istorijski svakako ne bi bilo sasvim tačno; on je rekao samo (*De carne Christi*, 5): „*Et mortuus est dei filius, prorsus credible est, quia ineptum est. Et sepultus resurrexit; certum est, quia impossibile est.*“ („I božiji sin je umro: u to se potpuno može verovati, jer je besmisleno. I uskrsao je iz groba; to je izvesno, jer je nemoguće.“)

Oštrinom svoga duha prozreo je svu bedu filosofskog i gnostičkog znanja i s prezrenjem ga odbio od sebe. Pozivao se, naprotiv, na svedočanstvo svog vlastitog unutrašnjeg sveta, na svoje vlastite unutrašnje činjenice, koje su bile jedno s njegovim verovanjem. Njih je on izgrađivao i tako postao tvorac pojmovnih veza, koje još i danas leže u osnovi katoličkoga sistema. Iracionalna unutrašnja činjenica, koja je za njega bitno dinamičke prirode, bila je princip i postavljanje osnove prema svetu i kolektivno priznatoj ili racionalnoj nauci i filosofiji. Navodim njegove reči:

„Prizivam novo svedočanstvo, ili štaviše svedočanstvo koje je poznati je no ma koji pisani spomenik, o kome se više dogovaralo no ma o kome sistemu života, koje je više rašireno no ma koja objava, veće nego ceo čovek, naimo ono što čini celog čoveka. Pristupi mi, dakle, o dušo, bilo da si nešto božansko i večno, kao što veruju neki filosofi – utoliko ćeš manje lagati – ili nimalo božanska, jer si smrtna, kao što misli jedini Epikur – utoliko ćeš manje smeti da lažeš – bilo da si s neba došla ili iz zemlje rođena, bilo iz brojeva ili atoma sastavljena, bilo da u isti mah s telom otpočinješ svoje postojanje ili naknadno bivaš stavljena u njega, ma otkuda ti vodila poreklo i ma kako

pravila od čoveka ono što je, naime umno biće, sposobno za opažanje kao i za saznanje. Ali ne zovem tebe, ti dušo koja u školama izvežbana, u bibliotekama obaveštavana, u akademijama i atičkim tremovima hranjena i nahranjena, mudrost objavljuješ – ne, s tobom hoću da govorim, ti dušo koja si prosta i neobrazovana, nevešta i neiskusna, kakva si u onih koji ništa drugo nemaju nego tebe, sasvim onakva kakva dolaziš s ulice, iz uličnog budžaka, iz radionice. Meni je potrebno baš tvoje neznanje.“

Sakaćenjem svoje ličnosti izvršenim u žrtvovanju intelekta (*sacrificium intellectus*) *Tertulijan* je dospao do bezobzirnog priznavanja iracionalne unutrašnje činjenice, stvarne osnove svoga verovanja. Nužnost religioznog procesa koji je on u sebi osećao obuhvatio je nenadmašnom formulom: *anima naturaliter christiana*. Sa *sacrificium intellectus* pale su za njega filosofija i nauka, a sledstveno i gnosa.

U docnijem njegovom životu pooštrila su se ocrтана obeležja. Kad je crkva sve više bila primorana da s masom pravi kompromise, on se protiv toga pobunio i postao je pristalica onoga frigijskog proroka *Montana*, ekstatičara, koji je zastupao princip apsolutnog poricanja sveta i potpunog oduhovljavanja. U oštrim pamfletima otpočeo je napadati politiku pape *Kaliksta I*, i tako s montanizmom više ili manje dospao extra *ecclesiam*. Po jednom izveštaju *Augustinovu*, on je docnije čak i s montanizmom došao u sukob i osnovao svoju sektu.

Tertulijan je tako reći klasičan predstavnik introvertnog mislenog čoveka. Njegov znatni, izvanredno oštro razvijeni intelekt praćen je vrlo vidnom čulnošću. Psihološki proces razvitka, koji mi obeležavamo kao *hrišćanski*, doveo ga je do žrtve, do odsecanja najdragocenijeg organa, a ta mitska misao opet je sadržana u velikom i paradigmatičnom simbolu žrtvovanja božjeg sina. Njegov najdragoceniji organ bio je baš intelekt, i posredstvom njegovim dobijeno je jasno saznanje. *Sacrificium intellectus* onemogućio mu je put preko čisto razumskog razvitka, i time se našao primoranim da iracionalnu snagu svoje duševne osnove prizna kao fundamenat svoga bića. Mislenu stranu gnose, njeno specifično intelektualno iskivanje dinamičkih fenomena duševne osnove, morao je nužno omrznuti, jer je to bio baš put koji je morao ostaviti da bi priznao princip osećanja.

U *Origenu* upoznajemo apsolutnu suprotnost *Tertulijanu*. *Origen* je rođen u *Aleksandriji* oko 185. god. Njegov otac bio je hrišćanski mučenik. On sam odrastao je u onoj naročitoj duhovnoj atmosferi u kojoj su se mešale misli Istoka i Zapada. Imajući jaku želju za znanjem, naučio je sve što je bilo vredno da se zna, i tako je prihvatio sve što je pružao izvanredno bogati *aleksandrijski* misleni svet onoga vremena, hrišćansku, jevrejsku, helenističku, egipatsku mudrost. Istakao se kao učitelj u jednoj katehetskoj školi. Paganski filosof *Porfirije*, učenik *Plotinov*, rekao je o njemu: „Njegov spoljašnji život bio je život jednog hrišćanina i protivzakonit; ali s obzirom na svoje mišljenje o stvarima i o božanstvu, on je helenizovao predstave Grka i podmetnuo ih tu-